

*Примаченко Яна
(Київ)*

МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН (АНАЛІЗ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ)

Серед усього спектру проблем українського національно-визвольного руху 30-х–50-х років міжнародна діяльність є найбільш складною і суперечливою. По-перше, з точки зору міжнародного права ОУН як нелегальна терористична організація не могла виступати суб'єктом міжнародних відносин. По-друге, в середовищі української політичної еміграції міжвоєнного періоду існувало три центри (гетьманці, уряд УНР в екзилі, уряд ЗУНР в екзилі), які мали правові підстави репрезентувати волю українського народу. По-третє, з подоланням міжнародної ізоляції СРСР в очах Заходу радянська Україна все переконливіше виступала як дійсний представник українського народу. Отже, на міжнародному полі українським націоналістам доводилося конкурувати не тільки з представниками пануючих над українськими землями націй, а й з легітимними правонаступниками української державності, політичні погляди яких докорінно різнилися від тих, що сповідувала ОУН.

Винесена в заголовок статті назва вказує на те, що йтиметься не стільки про реальні здобутки українських націоналістів на міжнародній арені, скільки про спроби налагодити міжнародні контакти. Це, своєю чергою, стає проблемним існування самого предмета дослідження. У цьому випадку цим предметом мають бути міжнародні угоди, оскільки підписання такої угоди означає де-факто визнання самої організації як суб'єкта міжнародного права. Достеменно відомо, що ОУН підписала таку угоду тільки з угорцями. Саме тому дослідження міжнародних контактів представлено лише партійною емігрантською історіографією, адже з точки зору американських дослідників дана тема є досить спекулятивною. Додаткову складність оцінки міжнародної діяльності ОУН додає тісний зв'язок цієї теми з проблемою колабораціонізму.

Партійна історіографія міжнародних контактів торкається різних хронологічних періодів, що зводить до мінімуму традиційні міжфракційні чвари. У міжвоєнний період виконання зовнішньополітичної місії покладалося на представників еміграції, які пізніше опинилися в таборі А. Мельника. Молодша генерація крайовиків отримала доступ до міжнародної арени лише наприкінці війни, а отже, пік її активності припадав на післявоєнний період. Відповідно, партійні історики презентують два різні періоди. Окрему невелику групу становлять двійкарі, які традиційно приділяють більше уваги внутрішнім процесам у націоналістичному середовищі, що відкриває завісу на процеси, що вплинули на формування зовнішньополітичної доктрини ОУН (б).

У рамках націоналістичного наративу міжнародної діяльності ОУН основна дискусія точиться довкола відповідальності за вибір організацією зовнішньополітичного вектора. Як зазначав Я. Стецько: «Революційний Провід ОУН не мав спроможності реалізувати свої зовнішньо-політичні пляни, бо в той час ПУН опанував позаєвропейську еміграцію, куди ми своїми впливами не сягали і не пробували сягати, бо наша увага була зосереджена на розбудові власної сили під кутом Краю»¹. Серед головних прорахунків бандерівці називали відсутність української репрезентації поза державами Осі та недооцінку

реальних планів А. Гітлера щодо України. При цьому бандерівські дослідники обурювалися несправедливими, як на їхню думку, звинувачуваннями Д. Донцова у тому, що саме він зорієнтував націоналістичний рух на нацистську Німеччину. Я. Стецько на захист свого ідеологічного провідника писав, що останній ставився до Німеччини залежно від її позиції щодо державної незалежності України². Своєю чергою, представник мельниківського табору Є. Онацький наполягав, що саме старий провід ПУН, на відміну від молоді опозиції, досить стримано ставився до Німеччини. Оскільки, спираючися на аналіз «Майн Камфу», він усвідомлював наміри Гітлера зробити з України життєвий простір. Зокрема, Є. Онацький вказував на свою викривальну статтю в «Розбудові держави» за 1934 р., однак, як вважав автор, «це не перешкодило деяким молодикам... зворохобитися проти розважливої політики полк. А. Мельника... формувати українські легіони в німецькій армії та проголосувати у Львові, під німецькою окупацією «Українську державу», що протрималася заледве яких 10 днів і що в обороні її «Уряду»... не було віддано ні однісінького пострілу»³.

Аналіз партійної історіографії мельниківців показує несправедливість дорікань бандерівців, що «замість того щоб мати два головні центри зовнішньополітичної акції – в Лондоні і в Берліні... і третій унапрямолючий в одній з малих країн типу Португалії, ПУН з полк. А. Мельником зосередив свою увагу лише на держави осі Берлін – Рим». Так, мельниківський історик О. Бойків стверджував, що після падіння Карпатської України полковник А. Мельник взяв курс на здійснення концепції другого варіанту, якій полягав у спробі знайти підтримку в країнах західних демократій.

Інший дослідник з табору ОУН (м) Ю. Пундик відзначав наявність потенційних можливостей, на яких могли зіграти українські націоналісти, а саме: союз Москви з Берліном, радянсько-фінська війна. Однак разом з цим було й безліч проблем, як-то: «боротьба з екзильним польським урядом проти мобілізації українців до польського війська, або допомога українським полоненим у Фінляндії...»⁴.

О. Бойків як аксіому висуває тезу, що «які-небудь заходи в європейських західних державах мусіли починатися або в Англії, або у Франції». Автор вказував на більш сприятливу ситуацію для української зовнішньополітичної акції у Франції, аніж у Великобританії. Українці у Франції вже протягом 20 років жили й працювали, хоча й не мали необхідних контактів у французьких політичних колах. У Великобританії українська політична еміграція взагалі не була представлена, тому встановлення політичних зв'язків видавалося досить складним й вимагало б допомоги українців США та Канади⁵. Додаткову конкуренцію тут створював і польський екзильний уряд. Загалом, як слушно зауважив З. Книш, головною перешкодою для українців на шляху налагодження дипломатичних контактів було тривале бездержавне існування, а отже, й відсутність як людей з відповідними знаннями, так і необхідних у цій справі міжнародних контактів⁶.

О. Бойків вказує на зацікавлення французьких спецслужб українською справою напередодні Другої світової війни. Дві групи подій, про які згадує мельниківський дослідник, наводять на думку про те, що французи були поінформовані про контакти ОУН з нацистами і розглядали оунівців як німецьких агентів.

По-перше, у період чехословацької кризи у французькому сенаті порушувалося питання виконання міжнародних зобов'язань Франції відповідно до підписаної у 1921 р. угоди з Польщею, де французька сторона виступала гарантом цілісності II Речіпосполитої. Міністр закордонних справ Ж. Боне підтвердив дотримання Францією своїх міжнародних зобов'язань, однак було оговорено, що Франція не втручатиметься у польські справи у разі національних заворушень у її східних провінціях. Ймовірно французи боялися, що

повстання може бути інспіроване німецькими спецслужбами й прагнули забезпечити себе на випадок провокації.

По-друге, французька поліція почала висилку діячів українського націоналістичного руху за межі країни. Таким чином з Франції вислано М. Сціборського та М. Капустянського⁷. Сам О. Бойків пояснював цю ситуацію непорозумінням, оскільки французькі урядові кола ставилися до націоналістів прихильно, тоді як поліція продовжувала їх переслідувати. Подібне твердження є нелогічним, оскільки поліція не діяла б без відповідних інструкцій згори. Завдяки втручання впливових осіб української діаспори, зокрема Л. Гузара та проф. О. Неприцького-Грановського, висилку політичних діячів націоналістичного руху припинили. Особисто сам автор уважав, що за переслідуваннями українських націоналістів стояла Москва. Така думка була небезпідставна, адже у Франції проживала велика кількість російської білої еміграції, яка створювала суттєві перешкоди на шляху просування української справи. О. Бойків писав: «... Навіть тоді, коли політичний інтерес казав французам з резервою ставитися до «східних приятелів», тяжко було боротися з русофільством. У французів було переконання, що Росія для них потрібна. Надії заступити сильного союзника на сході поверсайською Польщею, надміру роздутою коштом чужих територій і чужої людності, показалися марні, Польща виявила свою слабкість і сама потребувала помочі»⁸.

Не останню роль, зазначав автор, зіграли й суспільні настрої, що панували у передвоєнній Франції. Загальною рисою було небажання війни та звинувачення центральноєвропейських народів (чехів, словаків та поляків) у розвалі Австро-Угорської імперії⁹. Послабленню польської еміграції сприяло й недовір'я до неї французьких військових, які вважали польське військо нікудишнім, через те, що воно так швидко програло війну. Становище російської еміграції також сильно похитнулося після укладання радянсько-німецького договору про ненапад 1939 р¹⁰.

Саме ці два факти дали можливість дещо підняти голову українським націоналістичним силам і спрямувати свої зусилля на реалізацію двох ініціатив: створення українського легіону та української політичної репрезентації. У першому випадку, як відзначав О. Бойків, розрахунок був простий: із сформованими власними збройними силами «все далі залежало б від наших успіхів на фронті. Вони завжди мають великий вплив на вирішення міжнародно-політичних проблем, бо тоді в політичні справи встрявають генерали чи то з власної ініціативи, чи то тому, що їх запитують про думку. Того могли б ми сподіватися, коли б можна було покликатися на українські військові частини, що брали участь у війні»¹¹.

Однак, ставлення до націоналістів в урядових кабінетах Франції було досить скептичне. Безліч запитань викликав той факт, що більшість лідерів ОУН проживала в Італії, яка свого часу доклала руки до ліквідації незалежності Карпатської України. Це давало підстави підозрювати, що ОУН була лише маріонеткою в руках німецьких спецслужб. Тому не дивно, що французи відмовили українцям у можливості сформувати національний легіон, натомість дозволили всім бажаним вступати до французького іноземного легіону. Однак навіть такий невеликий реверанс у бік української справи націоналісти розглядали як свою велику перемогу, бо це давало можливість українцям уникнути служби у польському війську. Останнє було неминуче, оскільки українці, які проживали у Франції, переважною більшістю мали польське громадянство¹².

О. Бойків так описав ситуацію, в якій опинився український народ: «...наш нарід, що не може ані дбайливо підготуватися до війни, ані виставити чисельної армії та збройно заважати на свою користь. Такий нарід примушений, закусивши зуби, імпровізувати й користати з доброї волі чужих, де тільки зможе»¹³.

Загалом, у мельниківській партійній історіографії вважається, що тимчасового зацікавлення Франції в українських справах викликане її бажанням спрямувати агресію Гітлера в іншому напрямі, якнайдалі від французьких кордонів. О. Бойків вважав, що за задумом французів другий фронт мав бути сформований по осі Балкани – Україна – Кавказ, підтвердження чого він знаходив у підписанні франко-англо-турецького політичного та військового договору 1939 р. та формуванні експедиційного корпусу¹⁴. На думку мельниківського дослідника, ідею «другого фронту» не підтримувала Великобританія, яка вважала більш правильним розпочати наступальну операцію проти Німеччини з території Бельгії та Голландії. Остаточний край будь-яким планам відкриття другого фронту поклав вступ у війну Італії, яка заблокувала морський шлях до Туреччини.

О. Бойків із сумом констатував цілковитий провал української дипломатичної місії ОУН у Лондоні. З вуст британського дипломата, за свідченням автора, відмова прозвучала наступним чином: «Те, що українці під Польщею хочуть самостійної України, нам відоме. Але ще не знаємо, чи також хочуть її ті українці, що живуть під Росією». З окупацією Франції та відмовою Великобританії єдино можливим політичним гравцем для ОУН залишалася Німеччина¹⁵.

Пакт Молотова – Ріббентропа 1939 р. змусив правлячі кола Франції розглядати СРСР як загрозу, це, своєю чергою, ненадовго підняло ставки оунівців на міжнародній арені, однак з початком радянсько-німецької війни інтерес західних демократій до українського питання зник. Це зайвий раз підтверджувало той факт, що українське питання розглядалося лише як розмінна монета у грі на послаблення Радянського Союзу, що з червня 1941 р. не відповідало стратегічним цілям головних західноєвропейських гравців. Геополітичний розклад черговий раз склався не на користь України.

Окрему проблему становила конкуренція з представниками інших українських політичних центрів на еміграції. Як зазначалося вище, однією із зовнішньополітичних ініціатив ПУН була ідея створення на території західних країн єдиної української політичної репрезентації¹⁶. О. Бойків вказував, що напад на Польщу дав оунівцям можливість наполягати на суверенітеті, однак УНР підтримало уряд Сікорського, тим самим зруйнувавши політичну гру націоналістів¹⁷.

Ю. Пундик зазначав, що для ОУН, яка на той момент репрезентувала виключно Західну Україну, погодження позицій з урядом УНР було необхідною умовою для проведення продуктивних переговорів з польською стороною. Головною вимогою ПУН було відкликання Варшавського договору, згідно з яким уряд УНР відмовлявся від західноукраїнських земель на користь Польщі. За свідченням Ю. Пундика, переговори, що провадилися між представниками політичних груп, відбувалися в січні-лютому 1940 р. Однак, контрпропозиції, висунуті представниками УНР ПУНу, та арешт полковника А. Мельника заморозили ці переговори. Унаслідок цього, ініціатива створення української репрезентації також не була реалізована¹⁸. А з окупацією Франції зникла навіть чисто фізична можливість реалізації цього проекту.

Ю. Пундик відзначав, що однією зі складностей, яка не давала можливості розгорнути на повну потужність діяльність у країнах альянсу і змушувала ПУН дотримуватися нейтральності, була продиктована бажанням «не виставляти українців у Німеччині та на землях під німецьким володінням на репресії, а з другого боку тому, що передбачувався німецько-советський військовий конфлікт, в якому мала розв'язатися справа України»¹⁹.

Ю. Пундик підкреслював, що А. Мельник ніколи не ставився вороже до західних демократій, на відміну від представників молодшого покоління, яке в душі Д. Донцова любило критикувати «гнилі демократії» Заходу.

Автор слушно відзначав, що перебування А. Мельника поза територією Німеччини під час Другої світової війни могло б послабити аргументи ворогів української справи. Тому вважав, що арешт А. Мельника німецькими спецслужбами мав на меті контролювати націоналістичний рух.

Дану думку підтверджує й аналіз дослідження Дж. Армстронга, який дає підстави вважати, що спроби знайти зацікавлення українською справою серед країн альянсу натикалися на серйозну протидію з боку Німеччини. Так, американський дослідник вказує, що після падіння режиму Б. Муссоліні в 1943 р. представник українських націоналістів Є. Онацький був заарештований німцями. На допитах німців особливо цікавили контакти Є. Коновальця та А. Мельника з українцями в країнах антигітлерівської коаліції²⁰. Отже, німецькі спецслужби відслідковували всі зовнішні контакти оунівців.

Загалом аналіз зовнішньополітичної діяльності ПУН до 1941 р. вказує на чіткий антимосковський вектор і готовність співпрацювати з будь-яким ворогом Москви.

Ю. Пундик писав: «Так звана орієнтація на Німеччину... впливала з тогочасного думання всього українського загалу, з його надії на те, що в конфлікті з ССРР Німеччина неминуче муситиме визнати український фактор і національні аспірації України. Заходи ПУН спрямовувалися на переконання німецького уряду про konieczність офіційно визнати самостійність і соборність України і допустити українців у війні проти ССРР як рівнорядних партнерів Німеччини»²¹.

Саме ці прагматичні міркування лежали в основі мотивації лідерів ПУН щодо вибору союзників. Німеччина виявилася єдиною країною, яка погодилася на формування українських національних збройних частин.

Аналіз досліджень мельниківської партійної історіографії, присвячений проблемі міжнародних контактів, чітко показав основні проблеми, які не дали можливості українським націоналістам заручитися підтримкою західних демократій напередодні Другої світової війни. Окрім її ідеологічної спорідненості з нацизмом, що було доволі відносною причиною неприйняття ОУН на Заході, оскільки політична доцільність нівелює будь-які ідеологічні розходження (альянс західних демократій з СРСР проти Німеччини є найкращим тому прикладом), існували й вагоміші причини. По-перше, бездержавній нації складно долати стереотипи, створені російсько-польським лобі як у Франції, так і Великій Британії. По-друге, українці не могли представити реальної військової потуги як аргумент у переговорах з країнами Заходу. Створення збройних формацій було ключовим питанням націоналістів. Французькі урядові кола досить стримано ставилися до цієї ідеї, адже досвід використання «п'ятої колонії» фашистами в Іспанії, помножений на зв'язки оунівців з німцями, міг мати фатальні наслідки для Франції.

Передвоєнна зовнішньополітична кон'юнктура не залишала націоналістам іншого вибору. Навіть німці не розглядали ОУН серйозно. Треба констатувати, що українська проблема була другорядною в жорстких тогочасних міжнародних реаліях.

Дискусійним у націоналістичному історичному наративі залишається й питання щодо неефективності використання як можливостей радянсько-фінської та іспанської громадянської війни, так і переїзду ПУН до нейтральної країни²². Партійні історики ОУН (м) досить докладно звітують про роботу, зроблену в цих напрямках. Зокрема, З. Книш відзначав, що у липні 1939 р. у Венеції ПУН на засіданні крайових представників Західної Європи і Північної Америки обговорював, в якому напрямі провадити інформативну і політичну діяльність поза межами Німеччини і країн, що перебували під її впливом. Тоді були сформульовані основні принципи міжнародної політики ОУН, головним серед яких були: право на реалізацію української державності поза межами СРСР та не допускати жодних компромісів коштом української державності. Саме на цьому засіданні, за

свідченням З. Книша, висунуто концепцію зробити осідком ПУНу одну з нейтральних країн²³.

Плацдармом для просування репрезентації на Захід могла бути Фінляндія, де ПУН мав свого представника в особі Б. Кентржинського. Представник ПУН у Фінляндії мав оформити опіку над українськими полоненими в цій країні, створити з них український легіон та організувати постійну інформаційно-пропагандивну службу. Якщо ідею створення українського легіону реалізувати не вдалося через протидію з боку Німеччини, то в напрямі поширення інформації про українські справи зроблено досить багато²⁴.

З. Книш відзначав, що та виняткова позиція, яку зайняла Фінляндія у міжнародних відносинах унаслідок військового конфлікту і СРСР, дала підстави певним чином зневілювати негативний вплив її союзу з нацистською Німеччиною. Так, США не проголосили війну Фінляндії й не перервали з нею зв'язки. До того ж з території Фінляндії відкривався доступ до нейтральної Швеції. 19 вересня 1944 р. представництво ПУН у Фінляндії ліквідовано, оскільки остання пішла на сепаратний мир із СРСР. Б. Кентржинський переїхав до Швеції²⁵.

З. Книш відзначав, що ПУН міг створити своє представництво по іншу лінію фронту, тобто в країнах альянсу, ще перед війною. Автор вважав, що реалізації цієї ідеї перешкодило бажання репрезентувати не лише свою позицію, а єдину українську загальнонаціональну позицію²⁶. Складно сказати, наскільки це відповідає дійсності, адже стаття вийшла друком в середині 70-х років на Заході, що могло вплинути на об'єктивність позиції автора. Адже ОУН відома своїм безкомпромісним характером та прагненням до монопартійної диктатури. Хоча такі тенденції для представників мельниківського табору були менш притаманні, ніж для бандерівців.

Мельниківські партійні історики наполягають на досить успішній підготовці всіх необхідних умов для переїзду ПУН до нейтральної країни. Як відзначав учасник тих подій М. Мушинський, найзручнішою для цього вважалася Португалія, шлях до якої лежав через Іспанію²⁷. Місія М. Мушинського виявилася досить вдалою. Усе було підготовлено для переїзду Проводу ОУН до Іспанії і знайдені контакти з Португалією (іспанське посольство в Португалії очолював рідний брат Ф. Франко). Однак, розвиток як міжнародних подій (падіння Карпатської України, окупація Західної України більшовиками), так і внутрішньоорганізаційний розкол змушував А. Мельника відкласти дату переїзду. Однак час спливав не на користь ОУН. Після капітуляції Франції німці розширили своє дипломатичне представництво в Іспанії. М. Мушинський опинився в скрутному становищі, оскільки виконання його місії, з одного боку, змушувало його брати участь у світському житті іспанського політичного бомонду, з іншого, він мусив всіляко уникати контактів з німцями, що було практично неможливо з огляду на те, що в Іспанії він проживав з німецьким паспортом для біженців-бездержавників і мав періодично з'являтися в німецькому консульстві²⁸.

Особисто М. Мушинський покладав відповідальність за провал цієї ініціативи виключно на представників бандерівської фракції. Адже саме внутрішньоорганізаційна ситуація змусила А. Мельника відкладати свій від'їзд доки не стало надто пізно. Та й сам М. Мушинський був розгублений, оскільки він «не міг зважитися говорити ... приятелям в Іспанії, що напередодні війни з Советами, коли мала рішатися доля України, організація, в котрій могутність і повагу вони вірили, роздвоїлась і замість одностайно стати на ворога – б'ється між собою». Пославшись на необхідність обговорення деталей з лідерами ПУН, М. Мушинський залишив Іспанію²⁹.

Отже, мельниківська партійна історіографія дала чіткі відповіді на основні випадки і звинувачення, що прозвучали з боку їх опонентів. Вона показала безальтернативність проницької зовнішньополітичної орієнтації напередодні Другої світової війни.

Проміжну позицію як в хронологічному, так і в тематичному плані займають праці двійкарів. Загалом же ця група, яка в основі своїй становила відгалуження ОУН (б), не мала особливих розходжень з проблемами міжнародних контактів порівняно з позиціями бандерівських істориків. Бандерівська історіографія міжнародної діяльності ОУН менш чисельна порівняно з її опонентами з мельниківського табору, проте більше відповідає науковим критеріям, оскільки переважно торкається конкретних, документально оформлених угод. Окрім того, як ми вже зазначали, бандерівцям не доводилося на цьому полі відбиватися від звинувачень опонентів. Багато енергії, яку б можна було трансформувати в практичні здобутки на міжнародній арені, було змарновано на внутрішньополітичну дискусію, яка розгорілася в середовищі ОУН (б), після повернення до активної політичної діяльності т. зв. «старої гвардії» на чолі із С. Бандерою та Я. Стецьком. Унаслідок цього, бандерівське середовище фактично до середини 50-х років вирішувало, на яких ідеологічних позиціях вони просуватимуть українську справу на Заході, що не могло позитивно позначитись і на без того не дуже привабливому іміджі українського націоналізму.

Хотілося б виділити працю П. Потічного, який у контексті дослідження еволюції ідеології інтегрального націоналізму під час Другої світової війни звернув особливу увагу на перегляд позицій щодо відносин з Росією. І хоча автор покладав відповідальність за напружені українсько-російські відносини на радянську сторону, він зробив досить об'єктивний аналіз полеміки щодо російського питання, яка точилася в підпільній пресі ОУН періоду Другої світової війни.

П. Потічний відзначав, що положення II Великого збору ОУН (квітень 1941 р.) щодо російського питання виявилися нежиттєздатними в умовах просування націоналістичної ідеології на Схід. Загалом, на думку автора, саме східний фактор зумовив повернення підпілля до традицій Центральної Ради. Зокрема, досить войовничий тон «антимоскальських» постанов II (квітень 1942 р.) і III (лютий 1943 р.) конференцій ОУН-СД змінився більш толерантною термінологією положень III надзвичайного великого збору ОУН³⁰. У постановах III НВЗ, по-перше, не використовувався термін «москаль», а по-друге, спостерігалося чітке розмежування понять «російський імперіалізм» та «російський народ». Саме цей принцип згодом буде закладений в основу ідейно-програмових засад УГВР³¹, а отже, й зовнішньополітичної доктрини, яку вона репрезентувала на Заході.

П. Потічний вважав, що розробка нових підходів щодо російського питання відбувалася з благословення Р. Шухевича й була пов'язана з появою у лавах УПА росіян. На це також вказує поява пропагандистських листівок, адресованих росіянам, які «базувалися більше на раціональних, аніж емоційних аргументах, і тим відрізнялися від летючок інших народів».

Автор відзначав велике значення у переоцінці російсько-українських відносин вихідця з центрально-східної України Й. Позичанюка (друкувався під псевдонімами Д. Ш., Д. Шахай, Шугай). Центральним положенням концепції Й. Позичанюка виступала теза про неможливість здобуття українським народом власної держави без допомоги російського народу, який також має постати проти радянської тиранії: «...від того, в якій позиції до більшовизму стоятиме російський народ, залежить, зрештою, бути чи не бути українській державі»³². Справедливість цієї думки підтверджувалася самою історією: саме сплеск російського націоналізму зумовив розпад СРСР.

П. Потічний підкреслював залізну раціональність концепції Й. Позичанюка. Адже, як зазначав останній, для російської нації, яка протягом практично всієї своєї історії мала власну державу, національна боротьба українців була незрозумілою, натомість головним рушієм російської народної стихії виступали політичні та соціальні чинники, що лежать в основі класової боротьби. Саме невдоволення соціально-економічною ситуацією дало можливість більшовикам прийти до влади. Отже, зруйнувавши імперію Романових, російський народ міг так само зруйнувати й радянську імперію³³.

Відповідно до цього, аби заручитися підтримкою російського народу, треба було показати йому справжню суть радянського соціалізму, який сформував новий клас експлуаторів. Як зазначав П. Потічний, концепція Й. Позичанюка передбачала два етапи здобуття незалежності України: «організація революції в усьому СРСР і створення та зміцнення української держави»³⁴.

Матеріалістичний світогляд Й. Позичанюка, зумовлений його радянським вихованням, цілковито відобразився у запропонованій ним концепції побудови українсько-російських відносин. Визначення важливості ролі російського народу у приході до влади більшовиків вказувало на те, що автор концепції був добре обізнаний із працями «зміновіхівцев» і розумів, що в основі ідеологічної будови лежить не марксизм як такий, а його видозмінена ідеологія, що знайшла своє відображення в концепції націонал-більшовизму.

Іншим публіцистом, який поділяв спільні з Й. Позичанюком позиції, П. Потічний називав О. Дяківа (друкувався під псевдонімами Артем, А. Осипенко, О. Гончарук, О. Горновий). На жаль, автор не подавав відомостей про місце народження останнього. П. Потічний відзначав: О. Дяків погоджувався з позицією Позичанюка про те, «що росіян не можна звинувачувати за політику радянських керівників супроти українського народу». Та, на відміну від останнього, він уважав: оскільки, частина російського народу служить імперіалістичним цілям більшовиків, то наївно думати, що російський народ з легкістю постане проти своєї імперіалістичної еліти, адже більшовики досить успішно розпалювали та експлуатували російський шовінізм³⁵.

П. Потічний також наводив діаметрально протилежну точку зору, яку в націоналістичній підпільній пресі представляв В. Рамзенко. Останній досить скептично ставився до всіх сусідів України, а до росіян особливо негативно. Його позицію щодо українсько-російських відносин П. Потічний характеризував однією фразою: «Якщо український народ хоче вижити, то мусить відмежуватися у своїй власній державі від росіян»³⁶.

П. Потічний називав дві головні причини, які, на думку публіциста, наказували українському народові відмежуватися від росіян раз і назавжди: 1) «усі керівники російської держави – захланні імперіалісти»; 2) «сам російський народ – це такий народ, що дуже легко, без поважнішого спротиву дозволяє своїм володарям робити з ним все, що їм забагнеться». Як бачимо, позиція досить жорстка та безапеляційна³⁷.

Загалом запропонований П. Потічним аналіз спрямований на те, аби спростувати сформований радянською пропагандою «антиросійський» образ українського націоналізму й мав на меті показати, що позиції краю й післявоєнної еміграції, яка не визнала постанов ІІ НВЗ, були різними. Єдине, що їх об'єднувало, так це прагнення створення української незалежної держави.

Цікавим є дослідження М. Лебеда, яке містить загальний зріз усього спектру міжнародної діяльності ОУН (б), а згодом і УГВР наприкінці Другої світової війни. Так, перші українсько-польські контакти відбулися на зламі 1942–43 рр. і мали на меті прозондувати можливість співпраці³⁸.

У липні 1943 р. сторони обмінялися відозвами. Українська сторона засудила імперські амбіції поляків, які навіть перед новою більшовицькою навалою продовжували воювати проти українського народу. Натомість польська сторона звинуватила українців у співпраці з німцями і радянською владою у 1939–41 рр., та вимагала засудження вбивств поляків на Волині та дивізії СС «Галичина». За свідченнями М. Лебеда, обмін взаємними звинуваченням тривав протягом усього 1943 року³⁹. Дана згадка цікава вже тим, що в ній йтиметься про події Волинської трагедії. Зазвичай у бандерівському середовищі цю тему було татуйовано.

Як писав М. Лебедь, 21 січня 1944 р. провід ОУН-СД передав польській стороні листа з пропозицією до польської крайової репрезентації та екзильного уряду в Лондоні вислати своїх представників для переговорів. Українська сторона пропонувала провести переговори на нейтральній території а в якості гарантії і для розв'язання спірних питань погоджувалася на присутність посередника як гаранта⁴⁰.

Остання пропозиція була навіть вигіднішою для української сторони, ніж для польської. Цілком зрозуміло, що арбітром поляки могли запросити тільки представників однієї із західноєвропейських країн антигітлерівської коаліції, а це б дало можливість ОУН нарешті прорвати інформаційну блокаду й донести до представників заходу свою позицію. На відміну від передвоєнного стану, маючи за плечима реальну військову силу – УПА, націоналісти могли розраховувати на зацікавлення великих європейських гравців, адже їм було що пропонувати. До того ж, міжнародні контакти довоєнного періоду здійснювалися головним чином представниками старшої генерації, які залишилися вірними старому проводу А. Мельника. Для бандерівців це б могло стати міжнародним дебютом.

Переговори відбулися 8–10 березня 1944 р. без присутності третьої сторони. Поляки не були настільки недалекоглядними, щоб дозволити українцям включитися у велику політичну гру. Результатом зустрічі став протокол з 20 пунктів, квінтесенцією якого було визнання шкідливості українсько-польського протистояння для визвольної боротьби обох народів, а питання визначення державних кордонів відкладалося на пізніше⁴¹. Цей протокол можна розглядати як рамочну угоду, проте закладені в ній принципи так і не були реалізовані.

У травні-червні йшли переговори про перемир'я між АК (Армія Крайова) та УПА. Представнику української сторони пропонували відбути на переговори до Лондона. Однак українська сторона не пристала на ці пропозиції. Наприкінці літа 1944 р. вся Західна Україна перейшла під контроль радянської влади. У 1945-46 рр. відбулися українсько-польські переговори у Римі, українську сторону тут уже представляв генеральний секретаріат закордонних справ УГВР. Однак успіху вони також не мали. Оскільки, як відзначав М. Лебедь, польська сторона заявила, «що польський уряд вважає підписані раніше міжнародні договори, а між ними й угоду між Пілсудським і Петлюрою і що в інтересі обох країн є створення конфедерації Польщі і України»⁴².

Окремі переговори тривали між УПА та польським національним визвольним рухом «Вольносьць і Незавіслюсьць», які діяли на Закарпатті. Однак незважаючи на співпрацю у боротьбі проти радянської влади, угоду так і не було укладено⁴³.

Українсько-угорським переговорам М. Лебедь приділяв не дуже багато уваги, оскільки на цьому напрямі все складалося досить вдало і угоду було укладено. Існує досить багато праць у вітчизняній і діаспорній історіографії, присвячених як самому переговорному процесу, так і угоді, бо тут є предмет дослідження. Перші контакти відбулися 1943 р. на Волині, куди угорців відправили охороняти залізничні шляхи. Унаслідок переговорів було досягнуто домовленості, що угорці не братимуть участь у

збройних акціях німців проти УПА і реквізуватимуть продовольство у місцевого населення, пропускатимуть бійців УПА через залізничні шляхи. Натомість УПА не буде на них нападати. Для підтримки постійних контактів обидві сторони обмінялися старшинами.

Пізніше українську сторону запросили на переговори до угорської столиці. Попередню угоду розширили кількома пунктами: таємне передання зброї, медикаментів та технічного обладнання українській стороні; створення неофіційного українського представництва у Будапешті; надання притулку пораненим воякам УПА та українським біженцям. Співпраця між УПА та угорською армією продовжувалася до 1945 р.⁴⁴

Українсько-румунські переговори розпочалися з передачі 5 січня 1944 р. українською стороною румунському уряду меморандуму ОУН, в якому пояснювалася мета її діяльності, пропонувалася співпраця за умови визнання Румунією права на самовизначення народів на етнографічних землях, припинення репресій проти представників українського визвольного руху та згоди демаркації кордонів на території Буковини і Бессарабії за етнографічним принципом шляхом двосторонніх переговорів. Як передумову співпраці від румунської сторони вимагалася припинення колонізації українських земель, культурну автономію, звільнення українських політ'язнів.

18–19 березня 1944 р. в Кишиневі відбулися українсько-румунські переговори, унаслідок чого було погоджено проект протоколу договору. Румунська сторона погодилася на всі пропозиції, за винятком пункту про визначення кордонів між двома державами. Щодо цього, то Румунія наполягала на збереженні кордонів, що існували до 1939 р. Українська сторона не підписала цей проект протоколу, хоча це не завадило військовій співпраці сторін.

М. Лебедь справедливо зазначав, що угоди не могли бути укладені, оскільки західні сусіди України мали територіальні претензії на українські етнографічні землі: «Поляки сподівалися, що Англія підтримає східні кордони Польщі 1939 р., а уряди Угорщини й Румунії, будучи союзниками гітлерівської Німеччини, пов'язували свої надії з відомим планом Черчілля висадки союзної армії на Балканах...»⁴⁵.

Отже, можна констатувати, що спроби українського підпілля встановити дипломатичні відносини із західними сусідами гальмувалися через територіальні претензії останніх щодо українських земель. Однак, це не заважало тактичному співробітництву щодо розв'язання нагальних потреб.

М. Лебедь відзначав, що перші спроби подолати ізоляцію й прорватися на захід здійснювалися ще 1943 р. Після створення УГВР було вирішено вислати за кордон місію. Перед генеральним секретаріатом закордонних справ УГВР висунули завдання «створення представництв у Англії й Америці та в тих державах, що могли мати вплив на політичну думку Європи в час миру; нав'язання зв'язків з українською заокеанською еміграцією; налагодження політичної інформації про стан на українських землях, про нашу боротьбу та опір більшовицьким акціям; встановлення зв'язків з політичною еміграцією держав окупованих Москвою, для порозуміння та спільної дії, і організування політичної та матеріальної допомоги для збройної боротьби»⁴⁶.

Загалом, бандерівці знаходилися у сприятливішому становищі, ніж їхні попередники з мельниківського табору, оскільки за ними стояла реальна збройна сила. Однак, як і їх попередників, їх спіткала невдача, оскільки геополітичний розклад знов таки був не на користь України. Концепція переростання радянсько-німецької війни у війну Радянського Союзу проти західних демократій не справдилася. Західна Європа була знекровлена війною і жадала миру.

Серед важливих заходів, ужитих секретаріатом закордонних справ УГВР, М. Лебедь називав: меморандум до трьох головнокомандувачів західних окупаційних армій в Австрії з вимогою припинити насильницьку репатріацію українців; ноту до генерального секретаря ООН зі спростуванням обвинувачень українців у співпраці з нацистами, зроблених радянськими представниками на Нюрнберзькому процесі; меморандум до Ватикану про переслідування української Католицької Церкви в Україні; спільний меморандум від УНР і УГВР учасникам Паризької мирної конференції з протестом проти репрезентації українського народу представниками СРСР (1946 р.); меморандум голові економічної і соціальної ради при ООН у справі договору між СРСР і Польщею про виселення українського населення з терену т. зв. Закерзоння; ноти до ООН і урядів США, Великобританії та Франції в справі договору між СРСР, Польщею та Чехословаччиною проти УПА (1947 р.) тощо⁴⁷.

Отже, спроби налагодити міжнародні контакти з країнами Заходу провалилися. Як до, так і після Другої світової війни українське питання не входило до порядку денного провідних держав світу. Одержимість українських націоналістів ідеєю створення своїх збройних сил як запоруки реалізації ідеї державної самостійності не стала автоматичним рішенням проблеми української бездержавності. Надії на конфронтацію Заходу з Радянським Союзом були марні. В Європі склався новий баланс сил. Як писав Дж. Армстронг, балансуючи на стику двох світів, югославським комуністам Б. Тіто вдалося здобути певну незалежність, проте Україна знаходилася в глибокому радянському тилу, де годі було сподіватися на позитивне розв'язання українського питання⁴⁸.

¹ *Стецько Я.* Недомагання нашої зовнішньо–політичної акції // *Стецько Я.* 30 червня 1941: проголошення відновлення державності України. – Торонто–Нью–Йорк–Лондон, 1967. – С. 33.

² Там само. – С. 31–33.

³ Інтерв'ю з професором Євгеном Онацьким (Учасником Другого Великого Збору Українських Націоналістів) // *Непогасний огонь віри.* – Париж, 1974. – С. 184.

⁴ *Пундик Ю.* Воєнні роки ОУН у світлі Архівних матеріалів // Там само. – С. 234.

⁵ *Бойків О.* Другий варіант // Там само. – С. 203.

⁶ *Книш З.* Вікно в світ // Там само. – С. 288.

⁷ *Бойків О.* Другий варіант... – С. 204–205.

⁸ Там само. – С. 206.

⁹ *Бойків О.* На досяг руки (Перша фаза другої світової війни. Спомини) // Там само. – С. 220.

¹⁰ *Бойків О.* Другий варіант... – С. 212.

¹¹ Там само. – С. 207.

¹² Там само. – С. 209.

¹³ Там само. – С. 208.

¹⁴ Там само. – С. 214.

¹⁵ Там само. – С. 217.

¹⁶ *Пундик Ю.* Воєнні роки ОУН у світлі Архівних матеріалів... – С. 235–236.

¹⁷ *Бойків О.* Другий варіант... – С. 210.

¹⁸ *Пундик Ю.* Воєнні роки ОУН у світлі Архівних матеріалів... – С. 237.

¹⁹ Там само. – С. 238.

²⁰ *Armstrong John A.* Ukrainian nationalism 1939–45. – New–York, 1955. – P. 178.

²¹ Там само. – С. 239.

²² *Стецько Я.* Недомагання нашої зовнішньо–політичної акції... – С. 31–32.

²³ *Книш З.* Вікно в світ. – С. 289–290.

²⁴ Там само. – С. 305.

²⁵ Там само. – С. 307.

²⁶ Там само. – С. 308.

- ²⁷ *Мушинський М.* Місія до Іспанії // *Непогасний огонь віри.* – Париж, 1974. – С. 188.
- ²⁸ Там само. – С. 193–195.
- ²⁹ Там само. – С. 195.
- ³⁰ *Потічний П.* Українсько–російські відносини в політичній думці українського підпілля часу Другої світової війни // *Сучасність.* – 1992. – №7. – С. 14.
- ³¹ Там само. – С. 15.
- ³² Там само. – С. 16.
- ³³ Там само. – С. 18–19.
- ³⁴ Там само. – С. 20.
- ³⁵ Там само. – С. 21.
- ³⁶ Там само. – С. 22.
- ³⁷ Там само. – С. 23.
- ³⁸ *Лебідь М.* Зовнішньополітична діяльність генерального секретаріату закордонних справ УГВР // *Сучасність.* – 1986. – №7–8. С. 188.
- ³⁹ Там само. – С. 189.
- ⁴⁰ Там само. – С. 190.
- ⁴¹ Там само. – С. 190.
- ⁴² Там само. – С. 191–192.
- ⁴³ *Штендера Є.* Шукання спільних шляхів: польське і українське підпілля в роках 1945–1947 // <www.forum.ottawa-litopys.org> – 2008.
- ⁴⁴ *Лебідь М.* Зовнішньополітична діяльність генерального секретаріату закордонних справ УГВР... – С. 191–193.
- ⁴⁵ Там само. – С. 193–194.
- ⁴⁶ Там само. – С. 195–197.
- ⁴⁷ Там само. – С. 197.
- ⁴⁸ *Armstrong John A.* Ukrainian nationalism 1939–45. – P. 290.